

Dr.hist. **Ritvars Jansons** (Rīgas dome, Ogres Vēstures un mākslas muzejs)

Rīgas Matīsa kapos apglabātie nacionālās pretošanās kustības dalībnieki. Liecības un piemiņa

Mūsu sabiedrībā zināms, ka komunistiskā okupācijas režīma periodā Latvijā nacionālās pretošanās kustības dalībnieki, tajā skaitā nacionālie partizāni, pēc aresta tika pratināti represīvo iestāžu tā sauktajā Stūra mājā un ieslodzīti Rīgas Centrālcietumā. Taču maz ir zināmi pretošanās kustības dalībnieku likteņi Centrālcietumā - nāves sodu izpilde, miršanas gadījumi, apglabāšana. Viņu likteņa noskaidrošana cieši saistīta ar cienīgu pretošanās kustības dalībnieku piemiņas nodošanu arī nākošajām paaudzēm.

Blakus Centrālcietumam atrodas Matīsa kapi. To Dienvidaustrumu (DA) sektori saistīti ar nacionālās pretošanās kustības dalībnieku apbedījumiem. Matīsa kapus Rīgā - Mazajā Matīsa ielā Nr.1 atklāja 1895.gadā. Kapu DA sektoros atrodas arī Krievijas impērijas laikā ar nāvi notiesāto revolucionāru apbedījumi. 1930.gados kapu teritorijas daļa, kas šobrīd plānā norādīta kā sektori M-5, M-7, M-9, M-11 tika sadalīta Matīsa cietuma un Centrālcietuma vajadzībām mirušo apbedīšanai. Šajos sektoros apglabājumus veica arī turpmākajos gados.

Vēsturniece Inese Dreimane izpētījusi, ka komunistiskās okupācijas periodā 1940.-1941.gadā Centrālcietumā miruši vismaz 7 politiski represētie. Viens no viņiem – Jēkabs Legzdiņš (1889-1940), kurš tika arestēts 1940.gada 30.augustā, cietumā nākošajā dienā pakārās. Viņš tika aprakts Matīsa kapos, bet 1941.gada 18.jūlijā pārāpbedīts Rīgas Meža kapos. Šie fakti visticamāk liecina, ka 1940.-1941.gadā Centrālcietumā mirušie ieslodzītie tika apglabāti Matīsa kapos.

Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras Krimināltiesiskā departamenta 2004.gada 16.novembra vēstulē Latvijas Nacionālo partizānu apvienībai (LNPA) norādīts, ka sektoros M-5, M-7, M-9, M-11 1942.gadā apbedītas 149 personas, bet 1943.gada 14. janvārī 16 personas. Pēdējie ieraksti kapu grāmatās izdarīti vēl 1951.gadā, bet apbedījumi veikti bez konkrētas kapa vietas norādes. Šajos sektoros no 1940 līdz 1944.gadam esot bijuši arī masu apbedījumi bez noteiktas secības. Mūsdienās kapu darbinieki, vēlēdamies izveidot kapa vietu, sektoru sākuši atrakt, bet parādījušies cilvēku kauli bez mīkstajiem audiem un apģērba atliekām. Par šiem apbedījumiem dokumenti neesot saglabājušies un šo cilvēku mirstīgo atlieku piederība neesot konstatējama.

Satversmes aizsardzības biroja (SAB) Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) darbinieki 2002.gadā apsekojot Matīsa kapus un apjautājot Matīsa kapsētas darbiniekus, kā arī ņemot vērā liecinieku liecības, arī noskaidroja, ka par Centrālcietumā mirušo apglabājuma vietu tradicionāli uzskata pie cietuma sienas situētos kapsētas DA sektorus. Pēc kapraču stāstītā, minētajās vietās rokot kapu bedres, jau nepilna metra dziļumā tika atsegti cilvēku skeletu kauli bez zārkiem, nereti vairākās kārtās. Tolaik vieta DA sektoros izskatījās pamesta, tajā bija maz iekoptu kapa kopiņu.

Dokumentāli iespējams pierādīt, ka pēc Otrā pasaules kara Rīgas Matīsa kapos apglabāti nacionālās pretošanās kustības dalībnieki. Apglabāto upuru precīzu skaitu šobrīd noskaidrot vairs nav iespējams. Dokumenti un aculiecinieku liecības ļauj secināt, ka kapos viņi atdusas bez jebkādam piemiņas zīmēm. Precīzi zināms tikai viena cilvēka apbedījums. Pēc Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīva dokumentiem – Centrālcietumā mirušo ieslodzīto lietām ir secināms, ka laikā no 1944. līdz 1962. gadam mirušas 170 personas, kuras atradušās ieslodzījumā pēc Kara Tribunāla vai Augstākās Tiesas sprieduma par noziegumiem, kurus paredzēja Latvijā tolaik spēkā esošā Krievijas Federācijas (KPFSR) Kriminālkodeksa 58. un 59. (politiskie) panti, vai kurām apcietinājums piemērots kā drošības līdzeklis. No minētajām 170 personu lietām tikai 36 personu lietās ievietots akts, ka mirušais apglabāts Matīsa kapos - bez tuvākas apglabāšanas vietas norādes. Pārējo mirušo personu lietās apglabāšanas vieta nav ierakstīta. 2004.gadā Iekšlietu ministrijas darbinieki skaidroja, ka mirušo personu lietās neesot liktas izziņas ar norādi par apbedīšanas vietu. Tas esot izskaidrojams ar to, ka Centrālcietumā 1940.-1950.gados it kā neesot bijusi arhīva darbinieka štata vienība. Instrukcijās neesot bijis norādīts, ka personu lietās būtu jāuzrāda apbedīšanas vieta, pat ja personai izpildīts nāves sods. Taču dokumentālās norādes par vismaz 36 personu apglabāšanu Matīsa kapos ļauj diezgan droši izvirzīt tēzi, ka kapos apglabāti visi 170 Centrālcietumā mirušie.

Par 170 mirušo personu likteņiem vēl nav veikts atsevišķs pētījums. Lielākā daļa no viņiem politisku iemeslu dēļ tikuši arestēti 1944.-1945. gados. Mirušo vidū ir nacionālās pretošanās kustības dalībnieki par kuriem jau rakstījuši Latvijas vēsturnieki un kurus atmiņās minējuši pretošanās kustības dalībnieki:

1. 1951. gada 18. aprīlī Centrālcietumā mira Rīgas garīgā semināra pasniedzējs, Romas katoļu baznīcas Rīgas Sv. Antona katoļu draudzes prāvests **Viktors Terenkēvičs** (1907 - 1951).

V. Terenkēviču LPSR MGB (Valsts drošības ministrija) arestēja 1950. gada 30. oktobrī, kā arestēšanas iemeslu minot pretpadomju noskaņojuma veicināšanu ticīgo vidū un sakaru uzturēšanu ar nacionālo partizānu grupu. V.Terenkēvičs bija saistīts ar Latvijas Nacionālo partizānu apvienības mācītāju Ludvigu Štagaru un citiem nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. Balstoties uz liecinieku liecībām SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbinieki 2003.gadā nofiksēja V. Terenkēviča kapa vieta Matīsa kapos. V. Terenkēviča saimniece informāciju par kapa vietu bija ieguvusi no kaprača. Lai kapa vietu neiznīcinātu, padomju okupācijas režīma laikā viņa kapu uzrādīja kā savas ģimenes kapus, uzliekot kapu plāksni ar atbilstošu uzvārdu. Šādā stāvoklī V.Terenkēviča kapa vieta saglabājusies vēl šodien.

2. 1947. gada 26. maijā Centrālcietumā, ļoti ticams pēc spīdzināšanas, ar diagnozi – asinsizplūdums smadzenēs mira **Jānis Eidemanis** (1905 – 1947).1946. gada 25. novembrī LPSR Iekšlietu ministrija viņu arestēja kā Nacionālo partizānu apvienības Kurzeme (darbojās 1946. gadā) dalībnieku. Viņam tika inkriminēta nacionālā partizāna darbība, radioziņojuma par Latvijas okupāciju nosūtīšana no Kurzemes uz

Nīderlandi 1946. gadā. J.Eidemanis tika pratināts arī par mēģinājumiem uzņemt sakarus ar nelegāli uz Zviedriju 1945. gada oktobrī izbēgušo vienu no Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas vadītājiem Fredu Launagu.

3.Centrālcietumā mira arī 1901. gadā dzimusī Riharda Pārups nacionālo partizānu grupas sakarniece **Alise Knauere** (1901-1949). Viņa 1946. gada sākumā informēja R. Pārups grupas partizānus, ka Jēkabpils apriņķa Gostiņu pilsētas izpildu komitejā it kā sastādīti izvedamo iedzīvotāju saraksti, kas īstenībā gan varētu būt bijuši bagātāku zemnieku jeb padomju terminoloģijā -“kulaku” saraksti. Rezultātā R.Pārups grupa 1946. gada 7. janvārī ieņēma pilsētu un sarakstus iznīcināja. LPSR MGB viņu arestēja 1948. gada 1. decembrī. Pēc liecinieka liecības ir zināma aptuvena A. Knaueres apbedīšanas vieta Matīsa kapos. Tā ir pie paša Centrālcietuma mūra. Tobrīd nebija šobrīd esošais metāla žogs starp Centrālcietumu un kapu teritoriju, kas parādās 1970.gadu inventarizācijas biroja uzmērījumos.

Pēc liecinieku norādēm Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbiniekiem 2002.gadā Matīsa kapsētas DA sektorā (netālu no Centrālcietuma mūra) pārdesmit metrus attālu no V. Terenkeviča kapa izdevās fiksēt aptuvenu vietu, kur apbedīts Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības vadītājs – Romas katoļu baznīcas prāvests **Antons Juhņēvičs** (1918 –1947). Juhņēvicu LPSR NKVD (iekšlietu komisariāts) arestēja 1946. gada 24. aprīlī. Viņu par nacionālo partizānu vadīšanu notiesāja ar nāvessodu. Nošauts Centrālcietumā 1947. gada 4. februārī.

No 1944. līdz 1956. gadam LPSR represīvās iestādes arestēja 4370 partizānus, kurus notiesāja. Ievērojamam, bet līdz šim brīdim neapbrīninātam skaitam partizānu piesprieda nāvessodus. Ieslodzītie tika turēti lielākoties Centrālcietumā. Tur viņiem izpildīja arī nāvessodus. Ja A.Juhņēvičs 1947. gadā pēc nāvessoda izpildes tika apglabāts Matīsa kapos, var pieņemt, ka līdzīgs liktenis piemeklēja arī citus ar nāvi notiesātos partizānus. Pēc Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) darbinieku informācijas dokumentāli ieraksti, ka ar nāves sodu notiesātie partizāni apglabāti Matīsa kapos, saglabājušies notiesāto partizānu krimināllietās LNA Latvijas Valsts arhīvā (LVA) 1986.fondā. Tie gan ir izņēmumi, jo parasti šādu informāciju krimināllietās neievietoja. Pētniekiem, pētot krimināllietas, paveras iespējas arī šī jautājuma zinātniskai izpētei.

2003. gadā Iekšlietu ministrijas Informācijas centra (IC) arhīvs SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbiniekiem norādīja, ka LR Iekšlietu ministrijas IC arhīvā nav 1940. – 1956. gados ar nāvi notiesāto personu lietas. Savukārt 2004.gadā Ģenerālprokuratūras darbiniekiem arhīvs skaidroja, ka personu lietas, kurām izpildīts nāvessods esot slepenas. Šo lietu vidū neesot politiski apsūdzēto. Tam es gan neticu, jo tas atkarīgs no izpratnes par politisko sastāvu Krievijas Federācijas kriminālkodeksa pantos.

No LR Iekšlietu ministrijas IC arhīva dokumentiem arī secināms, ka LPSR Iekšlietu ministrijas labošanas darbu kolonijas daļas pārsūtīšanas punkta Centrālslimnīcā

1951. gadā mirušas vismaz 9 personas, kuras notiesātas pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. un 59. pantiem. Centrālslimnīcā mirušā Jāzepa Zundas lietā atrodas akts par viņā nāvi 1951. gada 1.oktobrī un apglabāšanu Matīsa kapos (dokumentā - Matveja kapos) ar kapa numuru N:B-5. Šis fakts ļauj izdarīt pieņēmumu, ka arī Centrālslimnīcā mirušie politiešlodzītie vismaz 1951. gadā apglabāti Matīsa kapos.

Nacionālo partizānu piemiņas iemūžināšana ir ļoti svarīga lieta. Joprojām Rīgā nav viens centrāls piemineklis vai piemiņas vieta nacionālajiem partizāniem. Rīgā-Latvijas galvaspilsētā būtu jāatzīmē fakts, ka nacionālo partizānu karš ilga vēl 10 gadus pēc Otrā pasaules kara beigām Latvijā. Tajā laikā - ņemot vērā iepriekš minēto TSDC un Ģenerālprokuratūras informāciju, LNPA 2005. gada 11. jūnijā Matīsa kapu DAustrumos - netālu no Centrālcietuma- sektoru vidū, kur guldīti Centrālcietuma ieslodzītie, atklāja piemiņas vietu - piemiņas akmeni un krustu Centrālcietumā nobendētajiem nacionālajiem partizāniem un citiem nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. LNPA pieņēma, ka šajos sektoros guldīti arī ar nāvi notiesātie partizāni. Tas arī ļoti ticami-ja Matīsa kapos tika aprakti mirušie pretošanās dalībnieki, kāpēc lai totalitārā režīma apstākļos, kad represīvajām iestādēm bija lielas pilnvaras, ar nāvi nošauto līķus vestu kaut kur citur. Naktī viņus varēja samest bedrē turpat pie Centrālcietuma esošajos kapos. Tādēļ uz piemiņas akmens tika iegravēti to nacionālo partizānu un pretošanās organizācijas Latvijas Centrālās padomes dalībnieku vārdi par kuriem pēc KGB (Valsts drošības komitejas) krimināllietu dokumentiem droši bija zināms, ka viņiem izpildīts nāves sods vai liecinieku liecības liecināja, ka viņi apbedīti Matīsa kapos. Tajā skaitā minēti arī Antona Juhņēviča, Viktora Terenkēviča un Alises Knaueres vārdi.

Šobrīd Matīsa kapos jaunie apbedījumi tiek veikti gandrīz blakus Viktora Terenkēviča kapam. Un tie nav senu dzimtas kapu papildinājums, bet pilnīgi jauni apbedījumi bez apbedītā iepriekšējas saistības ar Matīsa kapiem. Tādēļ Rīgas domes Kapsētu pārvalde uzsākusi darbu, lai tiktu pieņemts Rīgas domes lēmums par īpaša statusa piešķiršanu Matīsa kapu DA sektoriem un tur netiktu veikti virsapbedījumi. 2024.gada 16.oktobrī Rīgas dome pieņēma līdzīgu lēmumu “Par īpaša statusa noteikšanu Rīgas I Meža kapu IV sektoram “Baltie krusti””. Matīsa kapos apbedītie nacionālās pretošanās kustības dalībnieki ir pelnījuši tādu pašu piemiņu un cieņu, kā 1941.gada jūnijā Centrālcietumā nogalinātie komunistiskā okupācijas režīma upuri. Īpašais statuss Matīsa kapu sektoriem aizliegtu veikt virsapbedījumus virs nacionālās pretošanās dalībnieku atdusas vietām. Nākotnē tas dotu iespējas šos sektorus pētīt ar jaunākajām tehnoloģijām un ierīkot precīzākas piemiņas vietas-piemēram, prāvestam A.Juhņēvičam.

Šobrīd nav noteikts kopējais pēc Otrā pasaules kara Centrālcietumā ar nāvi notiesāto un mirušo politisko ieslodzīto skaits. Nepieciešami vēl dokumentāli pierādījumi par konkrētu personu apglabāšanu Matīsa kapos. Tālāka Centrālcietumā ieslodzīto likteņu noskaidrošana nav iespējama bez padziļināta Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīva un LNA LVA 1986.fonda-KGB krimināllietu par nacionālās pretošanās dalībnieku, tajā skaitā notiesāto nacionālo partizānu, izpēti. Izpēti ļautu precīzi- uz dokumentu bāzes pierādīt cik nacionālās pretošanās kustības dalībnieki apglabāti Matīsa kapos. Vienlaikus šāda izpēte dotu arī citus jaunus faktus Latvijas nacionālās pretošanās kustības un Latvijas nacionālo partizānu kara vēsturei.

